

RECENZII / COMPTES RENDUS

Mai poate fi imaginată o alternativă la capitalism ?

Mark Fisher, *Realism capitalist. Nu există nicio alternativă ?*, Tact, Cluj-Napoca, 2022

Printre traducerile indispensabile pe care editura Tact le pune la dispoziția publicului de limbă română, lucrarea lui Mark Fisher este una dintre cele mai importante. Deși traducerea semnată de Paul-Teodor Cristescu și prefațată cu un excelent studiu introductiv de Ștefan Baghiu a fost publicată la mai mult de un deceniu după apariția cărții, nu se poate spune că vine prea târziu. Abia de curând Fondul Monetar Internațional a decretat că România intră în rândul „țărilor cu venituri mari” (*high income countries*). Oricât de șocantă sau șubredă ar părea această etichetare majorității cetățenilor cu reședința în țara noastră, ea confirmă că societatea românească a fost pe deplin asimilată de sistemul economico-politic euro-atlantic și că generațiile socializate după anul 2000, inundate de cultura globală americanocentrică, nu numai că au avut ocazia să se familiarizeze cu referințele culturale menționate la tot pasul în carte, dar și resimt din plin efectele culturii capitaliste. Iar pentru a înțelege textul lui Fisher este necesar să-ți fi pus unele întrebări despre atmosfera apăsătoare a cubiculelor de *call center*, despre ritmul deprimant al vieții în Marele Oraș (*Big City*), să fi simțit limitele constrângător-plictisitoare ale producției artistice și intelectuale specifice capitalismului târziu, altfel spus, să te fi confruntat cu nevoia de utopie, cu nevoia de a imagina inimaginabilul.

Cartea te întâmpină tocmai cu o ilustrare a constatării faimoase potrivit căreia este mai ușor să-ți imaginezi sfârșitul lumii decât sfârșitul capitalismului, o remarcă evocată de obicei cu ajutorul unui citat din Frederic Jameson : „Cineva a spus la un moment dat că este mai ușor să ne imaginăm sfârșitul lumii decât sfârșitul capitalismului. Acum putem să revizuiem această afirmație și să fim martori ai încercării de a imagina capitalismul prin imaginarea sfârșitului lumii” (Jameson, 2003, p. 67).

Fisher își începe textul cu o imagine filmografică ce exemplifică suspendarea oricărei încercări de imagineare a dispariției sistemului social-politic actual, chiar și în distopie. Filmul *Children of Men* (2006), povestea unei umanități pe care sterilitatea biologică

universală o reduce la barbarie, ajută la explicarea titlului cărții. „Când vedem *Children of men*, nu putem să nu ne gândim la remarca atribuită lui Fredric Jameson ori lui Slavoj Žižek că e mai ușor de imaginat sfârșitul lumii decât sfârșitul capitalismului. Acest slogan surprinde exact ce vreau să spun prin «realism capitalist»: sentimentul foarte răspândit că sistemul capitalist nu doar că e singurul sistem politic și economic viabil, ci și că astăzi e imposibilă chiar și *imaginarea* unei alternative coerente la el. Cândva, filmele și romanele distopice erau tocmai asemenea exerciții de imaginație, dezastrele pe care le înfățișau funcționând drept pretexte narrative pentru crearea altor moduri de viață. Nu e cazul cu *Children of Men*. Lumea pe care o proiectează pare mai curând o extrapolare ori o exacerbare a lumii în care trăim, iar nu o alternativă la ea. În lumea de acolo, ca și în a noastră, ultra-autoritarismul și Capitalul nu sunt nicidecum incompatibile: lagărele de concentrare și cafenelele tip franciză coexistă. În *Children of Men*, spațiul public este abandonat, lăsat pradă guoaielor neridicate și animalelor care rătăcesc ici și colo (o scenă deosebit de sugestivă se petrece în clădirea unei școli dezafectate, în care vedem alergând o căprioară). Neoliberalii, realiști capitaliști prin excelență, au celebrat distrugerea spațiului public, însă, în ciuda speranțelor lor oficiale, în *Children of Men* nu are loc o dispariție a statului, ci numai o reducere a lui la funcțiile sale de bază, militare și polițienești” (Fisher, 2022, p. 32).

De la bun început se poate distinge așadar una dintre funcțiile pe care lucrarea le îndeplinește cel mai bine: cea de a construi o critică nu numai acidă, dar și vie, plină de sunete și imagini, a regimului social neoliberal. În definitiv, tocmai acest regim a consacrat sloganul thatcherist „nu există alternativă” („there is no alternative”).

Formulele prin care este descris neoliberalismul sunt simple și memorabile. Iată un exemplu: „O poziție ideologică nu va putea niciodată să aibă succes dacă nu este naturalizată, iar naturalizarea nu poate avea loc atâta vreme cât încă se mai vorbește despre ea ca despre o valoare, și nu ca despre un fapt. În consecință, neoliberalismul a căutat să elimine însăși categoria valorii, în sensul ei etic. În ultimele trei decenii, realismul capitalist a reușit să instituie o «ontologie de business», în care este pur și simplu *de la sine înțeles* că totul în societate, inclusiv sănătatea și educația, trebuie organizat ca o afacere” (p. 52).

Tema birocratizării revine frecvent, uneori sub eticheta pe jumătate ironică de „stalinism de piață”, pentru că, așa cum „neoliberalismul s-a bazat mereu în secret pe stat” (p. 32), triumful lui a făcut doar ca birocratizarea să capete o formă descentralizată, care i-a permis să prolifereze, în loc să o arunce în desuetudine, ca pe „o simplă relicvă a trecutului stalinist” (p. 55). Câteva pagini dense, esențiale pentru înțelegerea crizei actuale a învățământului în lumea euro-atlantică, explică manifestările stalinismului de piață în relația profesor-student pornind de la observațiile nemijlocite ale filosofului britanic, care s-a confruntat direct, în sala de clasă, cu aporiile didacticilor eșuate ale societății post-fordiste, în care cei îndemnați să învețe nu mai au cum să facă legătura între lipsa lor de concentrare din prezent și eșecul din viitor (p. 61), iar cei chemați să îi învețe sunt constrânși să funcționeze ca reprezentanți ai regimului disciplinar (figuri cu autoritate) într-un cadru post-disciplinar (p. 63).

Orice lucrător pus astăzi în postura ingrată de cadru didactic – îi exceptăm aici pe acei artizani ai cunoașterii care se mai bucură încă de autonomia și demnitatea profesoratului elitist de secol XX, un privilegiu din ce în ce mai rar, care probabil peste cincizeci de ani va fi dispărut cu totul – se va regăsi măcar parțial în experiența și observațiile autorului, care își vede studenții cufundați într-o contradictorie stare de *depresie hedonică*, căutând satisfacție în feedback-ul senzorial al conectării permanente în rețelele de comunicații globale, dar fiind incapabili să se bucure de ea.

Iar simptomul „interpasivității spasmodice”, care se manifestă prin plictiseală și lipsa de concentrare, apare ca o consecință a structurilor organizaționale sterile care trebuie să

țină în funcțiune serviciile publice, dar o fac din motive economice exterioare oricărui mobil educațional : „Sistemul care finanțează instituția de învățământ funcționează în așa fel încât nu și-ar permite să excludă studenți chiar dacă și-ar dori-o. Resursele sunt alocate în funcție de atingerea unor anumite ținte care au de-a face cu rezultatele examinărilor, cu atragerea și cu păstrarea studenților. Această combinație între imperativele de piață și niște «targeturi» definite birocratic este una tipică acestor inițiative de tip «stalinism de piață» care organizează serviciile publice în zilele noastre. Lipsa unui sistem disciplinar eficient nu a putut fi compensată printr-o creștere a motivației intrinsece a studenților. Aceștia sunt conștienți că, chiar dacă nu fac act de prezență vreme de câteva săptămâni la rând și/sau dacă nu fac în general nici un fel de efort, nu vor suferi nici un fel de sancțiuni semnificative. De regulă ei reacționează la această libertate nu implicându-se în anumite proiecte, ci căzând într-o letargie hedonică (sau anhedonică) : narcoză soft, dieta reconfortantă a uitării de sine prin jocurile video, uitatul la televizor noapți întregi și marijuana. (...) Merită amintit că niciunul dintre studenții cărora le-am predat nu erau obligați în nici un fel să se înscrie la facultate. Fiecare era liber să plece unde dorea. Însă absența oportunităților de a se angaja la niște slujbe care să aibă sens, precum și încurajările cinice venite de la guvern fac ca facultatea să fie opțiunea cea mai sigură și mai simplă” (p 60-63).

În aceeași notă, capitolul 6 („Tot ceea ce e solid se topește în PR : stalinism de piață și antiproducție birocratică”) reușește să ancoreze atât de bine teoria în realitate încât rezist cu greu tentației de a-l cita extensiv (și deja excesiv), mai ales acolo unde se referă la „Oficiul pentru Standardele Educației”, „Exercițiul pentru Evaluarea Cercetării” și „Cadru pentru Cercetare și Excelență”. Așa că voi lăsa pe seama curiozității cititorului descoperirea lui.

În ultimă instanță, întrebarea elementară din titlul cărții poate fi redusă la altele două. Prima este mai degrabă de natură teoretică : cum se face că orice dispozitiv cultural sincer progresist este asimilat de sistemul economico-politic actual ? Altfel spus, cum de „sfârșitul istoriei” aclamat de elita anticomunistă occidentală în anii '90 a devenit „o fundătură a istoriei” din perspectiva gândirii politice socialiste. A doua este mai degrabă practică : cum ar putea vreun proiect social contestatar să reziste asimilării fără ca susținătorii lui să se întoarcă înapoi (așa cum ești tentat să faci atunci când dai de o fundătură) ?

Prima întrebare primește o serie de răspunsuri ce rezultă din observarea și examinarea critică a stării de fapt. Cea de a doua rămâne până la final suspendată în propuneri asupra cărora autorul nu stăruie suficient de mult, de tipul : „o strategie ar fi schimbarea terenului politic : mai precis, o reorientare dinspre obiectivele tradiționale ale sindicatelor, legate adesea de remunerare, înspre alte forme de nemulțumire specifice postfordismului” (p. 67) sau „împotriva unei asemenea gândiri fataliste se poate lupta doar prin apariția unui nou subiect politic (colectiv)” (p. 92).

Ultimul capitol devine însă mult mai explicit, cu recomandări foarte concrete, dintre care, pentru a rămâne consecvent în selecția de citate referitoare la educație, voi reda numai una : „Este necesară o retragere strategică a acelor forme de muncă ce pot fi observate doar de management : toate mașinăriile de autosupraveghere care nu afectează deloc procesul de educație, dar fără de care managerialismul nu poate exista. (...) Când nici măcar afacerile nu pot fi conduse ca afaceri (a se vedea dependența simbiotică a sectorului privat din România de bugetele publice – *n. n.*), de ce ar mai fi conduse astfel serviciile publice ?” (pp. 122-123).

În final, în loc de un răspuns general, cartea sfârșește cu un îndemn, acela de a urmări oportunitățile încă necunoscute care se ascund în „ubicuitatea realismului capitalist”, surprizele ce pot fi aduse de orice eveniment.

Lucrarea lui Mark Fisher este una dintre cele mai pătrunzătoare încercări de a pune sub lampă cu ultraviolete a criticii culturale amprentele sistemelor de spoliere materială și

morală ale capitalismului târziu, dar nu doar atât. Este și rodul unui efort exasperat de a găsi o cale de evadare din prezentul-fără-viitor ce sechestrează imaginarul politic al epocii noastre.

Ovidiu Gherasim-Proca¹

Bibliografie

- Cuarón, A. (regizor). (2006). *Children of Men*. Universal Pictures, Strike Entertainment, Hit & Run Productions.
- Fisher, M. (2022). *Realism capitalist. Nu există nicio alternativă ?* (traducere de Paul-Teodor Cristescu). Cluj-Napoca : Tact.
- Jameson, F. (2003). Future City. *New Left Review*, (21), 65-79.

1. Ovidiu Gherasim-Proca este lector în Departamentul de Științe Politice, Relații Internaționale și Studii Europene al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, e-mail : gherasim_o@yahoo.com